

вати. Подједнак значај за промишљање извора базираних на статистичкој и нормативној грађи имала су усмена сведочанства бивших ученика и професора Учитељске школе.

Иако по образовању нису историчарке, ауторке ове монографије су уочиле и интригантне историјске детаље, попут планиране посете краља Петра и принца Ђорђа Карађорђевића две године пре контроверзне абдикације тадашњег престолонаследника. Није им промакла ни „нешто тамнија слика просветарског живота“, из које је посебно упечатљива „пракса“ ученика завршних разреда Учитељске школе у босанским, санџачким и косовским забитима која је у једном тренутку постала услов за стицање дипломе. Обичај својеврсне „принудне праксе“ илустрован је примером учитеља који је након службовања у албанском селу у Македонији премештен уз бугарску границу, где се суочио са потресним призорима и непремостивим егзистенцијалним изазовима. Прве године након завршетка Другог светског рата оставиле су трауматично искуство на питомце јагодинске учитељске школе који су у појединим крајевима Југославије били изложени дејству остатака наоружаних четничких и усташких група. У оквиру ове целине, кроз коју провејава континуитет немарног односа државе према просвети, Чутура и Јовановић говоре и о голооточком искуству неких ђака.

Поред оригинално презентоване историјске грађе (која прати тематско-проблемске а не хронолошке линије), научни апарат садржи доста занимљивости из домена приватног живота ђака и наставника, локалне историје, јагодинске „микротопонимије“ и трајног наслеђа које су бројни наставници Учитељске школе оставили у самом граду. Својим садржајем, ликовном опремом, оригиналном структуром и језичким стилем ова јубиларна монографија превазилази жанр коме објективно припада. Нарација прожета пажљиво одабраним елементима историјског контекста уверљиво сведочи о вредносном континуитету једне авангардне просветне установе који су њени радници с поносом неговали од краја 19. века па до наших дана.

Владан ЈОВАНОВИЋ

Драгомир Бонџић.

Жупа – срез у Србији 1945–1955: Политика, просвета, култура.

Александровац: Завичајни музеј Жупе, 2018, 317.

Теме већег обима које се темеље на ширим просторним и хронолошким истраживањима увек су заузимале главно место у нашој историографији, док су студије и монографије које су покривале мање области и мање временске оквири, без права, занемариване. Аутори који се упусте у

проучавање тема „локалне природе“ морају, поред осталих, направити још додатних напора, у циљу свеобухватности предмета и циљева истраживања. Борба са недостатком архивске грађе, која се често налази у лошем стању по локалним архивима, недостатак и субјективност литературе која треба да буде коришћена само су неки од проблема. Поред тога, догађаји на „локалу“ су у самом центру пишевог интересовања. Они се налазе на крају узрочно-последичних конструкција и не трпе право на грешку, па због тога историчар, свестан тих веза, мора бити додатно прецизан у давању коначног суда.

Најновија монографија Драгомира Бонцића, вишег научног сарадника у Институту за савремену историју, под називом *Жупа – срез у Србији 1945–1955: Политика, просвета, култура*, управо покрива једну локалну тему у годинама у којима се аутор већ „избрусио“, прво кроз свој магистарски и докторски рад, а потом кроз низ научних публикација. Књига је подељена на предговор и четири поглавља, а на крају се налазе коришћени извори и литература и кратка биографија аутора.

У предговору, Бонцић појашњава читаоцу шта се тачно подразумева под појмом Жупа и где су њене административне, етнографске и антропогеографске границе, наглашавајући да се друштвени живот у поменутом периоду формирао под јаким утицајем државе, односно комунистичке партије, па се и сам развитак среза може посматрати кроз ово деловање. Наметнута политика нових власти често је била у нескладу са друштвеним и културним карактеристикама локалног становништва, па је из тог „сусрета, често и сукоба, владајуће партије и жупског, претежно сеоског, становништва, проистекла и слика Жупе, односно жупског среза у првој деценији после Другог светског рата“ (11–12). Даље су у предговору представљени предмет, циљ и метод истраживања. Аутор на крају сам наглашава да је „кључне, формативне године живота провео у Жупи и да су му углавном познати географски појмови, насеља, појаве, а и понеки људи који се помињу у књизи“ (14), па су те околности имале „не мали“ значај за одлуку о писању ове књиге.

У првом поглављу „Жупски срез 1945–1955“ анализиран је политички живот у Жупи. Аутор прво објашњава географске и друштвене прилике у овом крају, наглашавајући развитак Жупског среза кроз XX век. Након тога, акценован је долазак партизанских јединица и ослобађање Жупе, успостављање и деловање нових власти 1944–1945. године. Као и у осталим крајевима Југославије, и у овом су формиран органи власти, срески и месни народноослободилачки одбори, партијске ћелије и срески комитет. Масовне организације су током зиме и пролећа 1945. давале свој допринос и у прогањању и кажњавању „издајника“ и „непријатеља“. Лист *Победа* је преносио процесе и пресуде таквим лицима од којих су Драгољуб Миљаковић „Дуја“, Обрен Максић, Драгољуб Марковић, Милутин Марковић и др. били из Жупског среза. Политика откупа жита, прослава нових празника, припреме за уставотворну скупштину, као и агитационо-пропагандна делатност посебно су подвргнути испитивању. У изношењу разних пода-

така у циљу давања коначне слике „у очи пада“ Извештај среског комитета од јуна 1945. у коме стоји да се „коракнуло мало напред у учвршћивању и омасовљењу партије, продирању на село и политичком и теоретском подизању партијског чланства“ (45). Година 1945. била је значајна за Жупски срез: покренута је иницијатива да се изгради телефонска централа, основана је виноградарско-воћарска задруга и др. У Александровцу су радили срески органи власти, суд, болница, основна школа и гимназија. У периоду 1945–1947. локалне организације вршиле су даље учвршћивање комунистичке власти: „Преко бројних конференција НФ, НО, АФЖ по селима током зиме 1945/46 су објашњаване одредбе новог Устава, аграрна реформа, економске мере на селу итд“ (66). Масовне организације су давале значајан допринос обнови среза и вароши, изградњи привреде и покретању пољопривреде, уз стално такмичење међу бригадирима и бригадама на радним акцијама. Ипак, партијска организација у срезу се врло слабо развијала, па аутор примећује да је од почетка 1948. дошло до интензивирања рада партијских органа, као и масовних организација, а нарочито народне омладине. Такође, последице резолуције Информбироа од 28. јуна 1948. у Жупском срезу посебно су обрађене. Сукоб са Информбироом је донео потрес, али не и застој у политичком, економском, друштвеном и културно-просветном раду на простору Жупског среза, па Драгомир Бонџић на крају овог поглавља пише о наставку политичких и економских активности народних власти, партијских и масовних организација до 1955. године.

Важна област деловања власти и масовних организација у срезу био је просветно-културни рад, па су овом питању посвећена наредна поглавља, првенствено друго, под називом „Неписменост и описмењавање“. У овом делу књиге, аутор износи општу шему писмености код становништва од 30-их година и пише о установама нове Југославије које су се бавиле просветном делатношћу, анализирајући њихов рад и реакције. На простору Жупског среза крајем 40-их година улагани су велики напори на описмењавању одраслог становништва на аналфабетским течајевима, који су представљали основни вид народног просвећивања. Радило се и на „ликвидацији неписмености“, на организовању школског система, редовном похађању школе и на побољшању рада у школама. Бонџић наводи да је непохађање школе и даље био проблем у целој земљи и округу, а нарочито у неким деловима Жупског среза. „Подсећало се на Леџинов став да неписмен човек стоји изван политике, што се није смело дозволити у времену изградње, петогодишњег плана и почетка изградње социјализма“ (130). Током 1949. извршени су нови напори на сузбијању неписмености путем реорганизације среске комисије за ликвидацију неписмености, вршењем пописа неписмених на терену итсл. На крају, аутор закључује да је и поред одређених успеха код државних власти „сазрела свест да се вековна културна заосталост и неписменост не могу ликвидирати преко ноћи“ (176), што је најбоље показао попис становништва из 1953. године. Упоређујући резултате пописа из 1931, 1948. и 1953, Драгомир Бонџић је дошао до резул-

тата да се проценат неписмености у периоду 1931–1948. у Жупи смањило за два пута, а да је у периоду 1948–1953. повећан за 2,1%.

„Поред описмењавања великог броја наслеђених одраслих неписмених становника на аналфабетским течајевима, темељ просветног и културног развоја у новој држави после Другог светског рата требало је да буде школа“ (183), па је њој посвећено треће поглавље под једноставним називом „Школе“. Након кратког увода у којем се износе основна гледишта о стварању „нове школе“ у Југославији после 1945, Бонџић своје излагање базира на приказу школства у Жупи од времена када је основана прва основна школа у Кожетину (Александровац) још у првој половини XIX века. Детаљнији приказ школства аутор даје од 1945, наводећи напоре државних просветних органа на оспособљавању школа, приказујући исцрпно школску мрежу и структуру, али и улогу пропаганде која је редовно пратила рад школа и учитеља и истицала позитивне и негативне примере. Изнети су бројни проблеми са којима су се школе у Жупском срезу суочавале, од чисто техничких (недостатак кадра, инвентара итд.) до оних идејних и идеолошких који су проистицали из деловања агитационо-пропагандног апарата. Поглавље је обогаћено и бројним кратким биографијама учитеља и наставника.

У четвртом поглављу „Народно просвећивање“ колега Бонџић анализира остале видове културне политике који је „по обичају“ требало да се реализују у кратким роковима, кампањским радом и агитационо-пропагандним притиском. На овим темељима током послератних година „вршено је просветно и културно уздизање народа и у Жупи“ (273), у виду бројних предавања и приредби са разним темама и садржајима. Предавачи су били истакнути политички и културни радници из самог среза или округа, а приредбе су организовали и припремали ђаци, пионири, омладина. Аутор је дао исцрпан преглед и објашњење ко је, када, на који начин и због чега одржавао приредбе и предавања у Жупском срезу. Тако се рецимо кроз Извештај сесоских школа средином 1949. може детаљно сагледати учесталост приредби и предавања и њихов садржај (289). Приказан је напредак у раду, али и пропусти у организацији. Важан простор дат је оснивању читаоница и књижница, њиховом деловању и утицају на обликовање друштеног живота.

Књига Драгомира Бонџића *Жупа – срез у Србији 1945–1955: Политика, просвета, култура* представља важан подухват у објашњењу политичких, друштвених, просветних и културних прилика које су владале у Жупи, срезу у централној Србији. Период који је посматран обележен је великим променама у спољној и унутрашњој политици Југославије, а политичке диспропорције одразиле су се и на овај крај. Све те промене које се „на локалу“ теже примећују и имају израженију осетљивост Драгомир Бонџић уочава и прати, највише захваљујући архивској грађи, објављеним изворима и релевантној литератури. Ако погледамо библиографију на крају књиге, видимо да је аутор користио грађу похрањену у три архива, неколико десетина објављених извора и осам листова. Књига је обогаћена бројним табеларним прегледима и графиконима који олакшавају сагледавање изнених појмова и бројки. Ту су и фоторафије које употпуњују историјску сли-

ку. Ипак, остаје жал што књига не поседује именски регистар и што су неке од фотографија лошијег квалитета. Међутим, и поред тога, Александровац и Жупа су добили још један рад од Драгомира Бонџића, овога пута у виду монографије која представља велико научно достигнуће за историју овог краја.

Борис ТОМАНИЋ

Сава Банковић. *У предворју пакла*.
Београд: Catena Mundi, 2018, 263.

На једном месту у својим сећањима свештеник Сава Банковић каже: „Ја пишем само оно што сам проживео и видео, а то је оно што се видело и преживело по комунистичким затворима.“ Ова речница најбоље открива вредност наведених мемоарских записа за једног историчара. Књига *У предворју пакла* је друго издање затворских сећања Саве Банковића, који је у казаматима комунистичке Југославије провео 19 година, од чега око 12 година у самици. У мају 1945, због антикомунистичког рада током рата и веза са ЈВУО, осуђен је на смрт, али је казна потом преиначена у максималну робију у трајању од 15 година, уз десет година губитка грађанских и политичких права. Други пут је осуђен 1973, у време „оловних година“, због нескривеног антикомунизма. Такво опредељење је задржао до краја живота и ниједног тренутка га не скрива ни у својим сећањима.

Прво издање његових мемоарских записа објављено је 1991, за живота аутора, уз предговор књижевника Антонија Ђурића и поговор митрополита црногорско-приморског Амфилохија, отварајући тада низ непознатих и забрањених тема из савремене историје. За разлику од првог издања, приређивач др Срђан Цветковић је текст обогатио краћим уводом у коме је скицирао животни пут Саве Банковића, док се након текста сећања налазе посебно вредни изводи из његовог затворског досијеа из казнионе у Сремској Митровици, преписка и сећања на овог свештеника. Приређивач је на тај начин заокружио читаву причу и Банковићев биографски медаљон и поткрепио излагање мемоаристе изворном грађом. Поред наведених прилога, ово издање књиге садржи и уводно слово секретара Светог архијерејског синода СПЦ, др Саве Б. Јовића и на основу свега тога можемо реконструисати судбину свештеника који су пркосили комунистичком режиму након 1945. године.

Сећања Саве Банковића пружају јединствен увид у затворске дане (који су често били и последњи дани) читавог низа истакнутих личности, припадника елите некадашње Краљевине Југославије и водећих људи из политичког крила Равногорског покрета. Са њим су у казаматима у Забели, Нишу и Сремској Митровици судбину делили бивши ректор Београдског универзитета Никола Поповић, бивши министар финансија и универзитет-